ISSN 1312–2142

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

НОВИ ПРИНЦИПИ И ПОДХОДИ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Списание за прилагане на международните счетоводни и одиторски стандарти в България

НОВИЯТ МСФО 7 ФИНАНСОВИ ИНСТРУМЕНТИ: ОПОВЕСТЯВАНЕ

НОВОТО ИЗДАНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОДИТОРСКИ СТАНДАРТИ И НА ЕТИЧНИЯ КОДЕКС НА ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ СЧЕТОВОДИТЕЛИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ТЪРГОВСКОТО И СЧЕТОВОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В ЗОРАТА НА НОВОТО ВРЕМЕ. БАЛКАНИТЕ И ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ — ОТ ФРЕНСКОТО ВЛИЯНИЕ КЪМ ИЗГРАЖДАНЕТО НА МЕСТНИ МОДЕЛИ

5-6|2007

КАЗУСИ ПО МСФО С ПОВИШЕНА ТРУДНОСТ

малък брой стандарти съответстващите изменения са представени в приложение към самия стандарт.

(в) Някои стандарти, които влизат в сила след 31 декември 2006 г., са принципно нови, поради което досега не са били използвани в практиката на българските одитори. Например **МОС 701** „Модификации в доклада на независимия одитор", който е в сила след 31 декември 2006 г., няма аналог в предишното българско издание. Фактически неговата материя преди беше включена в **МОС 700** „Одиторски доклади върху финансови отчети", но е изключена от съдържанието на **МОС 700** (преработен) „Доклад на независимия одитор върху пълен финансов отчет с общо предназначение". Оттук нататък одиторите следва да се съобразяват и с МОС 701, когато конкретният случай изисква одиторският доклад да бъде модифициран.

В заключение, настоящото издание на ръководството по одит и етика поставя пред българската одиторска общност необходимостта да осъвремени практиката си, като възприеме направените през последните няколко години промени. Работата на одиторите е насочена към установяването на честни и открити отношения в обществото. Искрено се надяваме, че настоящото ръководство ще бъде винаги добър помощник на всеки от нас, който желае одиторите да изпълнят по най-добрия начин своята мисия в полза на обществото.

Настоящата статия имаше за основна цел краткото представяне на второто българско издание на Международните одиторски стандарти и на Етичния кодекс на професионалните счетоводители. Тяхното задълбочено коментиране е въпрос на бъдещи публикации от страна на специалистите.

Търговското и счетоводното образование в зората на Новото време. Балканите и Османската империя – от френското влияние към изграждането на местни модели

Доц. д-р Иван Русев

През 1819 г. гръцкият търговец и обществен деятел Евстатиос Йоанидис *„Смирненецът"* пише от Париж на живеещия в Одеса негов настойник и благодетел П. Николаиди следното: *„Програмата на наскоро откритото в Париж Търговско училище, както и моите занимания с търговия, които са плод на специално обучение, ме карат да съм готов да направя достояние на сънародниците си това, което мислят мъдрите французи, за да може обичащите търговията жители на Одеса да създадат едно свое търговско училище"*[1]. Допискata на Йоанидис от френската столица, представляваща своего рода *„открито писмо"* — атрактивна и модерна през XIX в. публицистична форма, е поместена в списанието *„Ермис о логос"* (*„Мъдрият Хермес"*). Това е първото гръцко списание, издавано във Виена през един бурен откъм съдържание период в течение на цели единадесет години — от 1811 до *„революционната"* 1821 г., т.е. непосредствено преди началото на *„Гръцката завера"* — голямото събитие, което *„разтърсва"* Балканите и Османската империя. Около списанието се съсредоточават

най-бележитите имена на интелигенцията, които използват неговата трибуна за разпространение идеите на Просвещението[2]. Изданието се радва на изключителна популярност не само сред гръцкото общество, а и сред останалите балкански народи. Посланията му достигат до много широк читателски кръг. Те се *„поглъщат"* с интерес от гърци, българи, сърби, власи и молдовци. *„Ермис о логос"* е добре познато на българските възрожденци списание, то се чете и разпространява у нас дори дълги години, след като спира неговото издаване.

В думите на Йоанидис се долавя преклонение пред *„мъдрите французи"* и деликатно заявена гордост, че самият той се намира на най-подходящото място, там, където може да се *„пие от извора"* на модерното търговско образование, поради което би могъл да даде полезни съвети на своите сънародници. И няма нищо странно в поведението на гърка, понеже описаното от него специализирано училище, създадено в началото на XIX в., се явява епилогът на една дълга еволюция, през която бавно, но трайно необратимо преминава обучението на търговците във Франция в зората на Новото време — от ателието на учителите по писане-калиграфия и по математика до частните пансиони и пансионите на *„Братята на Християнските училища"*, в които с приоритет се налагат светското знание и подготовка, ориентирани към усвояване на търговията, писането (калиграфия и счетоводство) и аритметиката. Началото на френския (а и на европейския) път в тази област е белязано от идеите на Жак Савари-баща още през XVII в. в труда *„Идеалния търговец"*, за да бъдат те превъплатени в модела, начертан от търговския и пристанищен град Сен-Мало, и се стигне до елитните специализирани училища и колежите, където практиката (занаятът) хармонизира с най-модерната професионална теория, а и с широките познания за света[3]. Това е разковничето на силното френско влияние в сферата на търговското образование през XIX в. — влияние, което трябва да се разглежда и като компонент на голямата френска културна експанзия през епохата в световен мащаб.

Начинът на прием, програмата и организацията на учебния процес в Парижкото търговско училище заслужават особен интерес поради новаторския характер на учебното заведение. Ето защо тук ще ги представя подробно, като ще се позова на статията на Евстатиос Йоанидис *„Смирненеца"*[4], чрез чийто поглед и перо информацията за това училище, макар и адресирана до гръцката общност

в Одеса, преминава надлъж и през Балканите.

Създател на откритото в началото на XIX в. Търговско специализирано училище в Париж е Льогре. Преподаването на всички дисциплини в него става по взаимния (*„бел-ланкастеров"*) метод. Пълният цикъл на обучението се състои от три класа. В първите два се набляга на теоретическата подготовка, а в третия — на практическата, главно посредством симулиране на търговска дейност като в реални условия.

В програмата на училището са включени следните основни дисциплини: *„въведение в търговското писане"*, преподавано през 1819 г. от Делбар; *„аритметика, съдържаща всички видове търговски сметки"*, преподавана от зам.-директора на училището Бродар; *„търговска география"* (дисциплина, аналогична на днес изучаваните странознание и икономическа география) и *„търговска статистика"*, преподавани от Барбие дьо Бокаж-син; *„търговско счетоводство"* (*„диплография"*) и *„кореспонденция, правила и обичаи в търговията"* — и двата предмета се водят от директора на училището Легретиос; *„търговско право"*, преподавано от професора в Юридическия факултет на Сорбоната Пардесу, и т.н.[5] Безспорно е предимството, което се дава в учебната програма на счетоводната и търговско-правната подготовка, поднесени на няколко нива с все по-нарастваща сложност. Географските знания са умело комбинирани с добрата езикова култура на учениците. В училището се изучават френски, английски и немски езици, като и французите учат задължително другите два езика. През 1819 г. преподавател по английски език е Гудсън (Goodson), а по немски език — Готлийб де Гройентал (Gottlieb de Greuenthal). Ако се съди по имената на двамата учители, те са съответно англичанин и германец — т.е. прилага се един получил широко разпространение покъсно метод в професионалното образование в Европа, според който чуждото езиково обучение се осъществява най-ефикасно, ако преподавателят е родом от държавата, където съответният език е матерен. Същият метод ще бъде приложен три десетилетия покъсно в първото холандско търговско училище *„Институция за обучение по търговия и индустрия"*, открито на 9 октомври 1846 г. в Амстердам. И в него, по вече познатия *„френски"* модел, модерните езици (френски, немски, английски, италиански, шведски и датски) ще се преподават от учители-чужденци от съответните държави[6].

Разпределението на учебните предмети по класове е както следва: в първи клас учениците учат краснопис, за да могат още от самото начало да усвоят правилното и красиво изписване на сметките и воденето на търговската кореспонденция; във втори клас се изучават дисциплините диплография, кореспонденция, търговия с полици, арбитраж, разчитане на парите, мерките и теглилките, търговска география (*„странознание"*); в трети клас учениците се учат да прилагат това, което са усвоили в първите два класа, учат се да общуват свободно на различните езици, да водят счетоводство на практика и да знаят как да се справят с търговските дела в съда. Те изучават особеностите на големите градове — търговски центрове в Европа, практикуваните там езици, учат се да се ориентират в различните ситуации и да довеждат сделките до успешен край, така както ще трябва да постъпват в бъдещата си професия. Ежедневно всички ученици от всички класове се събират заедно в най-голямата зала на училището, където се симулира в реални условия търговска борса. Там една част от тях се договарят помежду си, а другите ги наблюдават и оценяват дали са се справили добре. По този начин учениците придобиват представа от истинска търговия, от търговско право и се научават да попълват всякакъв вид търговски документи. За да се усвои още по-добре сложната търговско-правна материя, по три пъти на седмица те посещават лекциите в Юридическия факултет на Сорбоната.

Приемът в Търговското училище в Париж е строго регламентиран и се извършва при определени условия. Приемат се деца, навършили 14 г. При изключителни обстоятелства се допуска прием и на 13-годишни, но не и на помалки. В училището учат не само французи, а и чужденци — един добре познат и прилаган във Франция модел още от времето на частните пансиони през втората половина на XVIII в., привлекли немалко ученици от търговските центрове на американските колонии. А интернационалният облик на ученическия състав подпомага качеството на образованието, понеже съжителството на представители от различни държави е в природата на модерната търговска дейност.

Обучението в Парижкото търговско училище е платено. Годишната такса възлиза на 1200 франка. Тази сума включва наема за пансиона, храната, прането и поддържането на спалното бельо, редовното подстригване на косата. Допълнително всеки ученик плаща по 25 франка за прислугата и по 10 франка за дребни разноски. Отделно се плаща за прането и поддържането на личните дрехи. Строго определен е багажът, с който ученикът трябва да постъпи в училището: креват, спално бельо (два чифта чаршафи) и завивки, *„сребърна"*(!) чаша, паница, 6 пешкира и достатъчно дрехи за всеки сезон. При напускането на училището той прибира своите принадлежности. Тези от учениците, които желаят да са настанени в отделна стая, заплащат допълнително по 15 франка месечно, плюс разходите за отопление и осветление. Към училището има болница с лекар. Има и баня, където учениците се къпят веднъж месечно.

Изброените такси определят Парижкото търговско училище като скъпо, но и с достатъчно удобства, спомагащи възпитаването на бъдещ стопански и управленчески елит. Като база за сравнение ще посоча, че годишните такси в частните пансиони във Франция в края на 80-те години на XVIII в. достигат и надхвърлят 1000 ливри, но все пак това е времето на най-голямата стопанска криза на *„Стария режим"*, докато периодът на Реставрацията, за който се отнасят наблюденията на Йоанидис, е сравнително спокоен и икономически стабилен.

В парижкото училище се приемат ученици от всякакви религии. Надзирателите имат грижата да съблюдават дали децата спазват редовно задълженията и ритуалите на своята религия. Занятията се провеждат всеки ден с изключение на четвъртък, неделя и по време на празничните дни. Те започват в 6 ч. (през зимата в 7 ч.) сутринта и продължават до 20 ч. Учениците стават от сън в 5 ч. (през зимата в 6 ч.) сутринта, а си лягат в 22 ч. през лятото и в 21 ч. през зимата. Ако се налага да напускат учебната сграда, те винаги трябва да са с придружител — някой от родните или от надзирателите. При неспазване на дневния ред се отправят предупреждения. След три предупреждения (*„записвания"*) на четвъртото ученикът се отстранява от училището. Всякакви политически разговори са забранени. Редовно, в края на месеца, на родителите се изпраща писмо, в което се съобщава какво е състоянието на тяхното дете — физическо и учебно. Накрая на учебната година се провежда годишно събрание (изпит), на което се канят да присъстват родителите на учениците, видни търговци и юристи.

Направеното от Евстатиос Йоанидис *„Смирненеца"* подробно представяне на Търговското училище в Париж като образец, който трябва да се следва и в гръцкото общество, се предшества от описание на предпоставките за това

Франция да се превърне в модел на стопански просперитет в Европа — изтъкват се големите заслуги на Луи XIV и на Колбер за развитието на френската търговия и промишленост, а се последва от няколко самостоятелни статии-есета на същия автор, посветени на важни теоретични проблеми, като: *„Що е търговия?"*, *„Търговията наука ли е?"*, *„Възможно ли е търговията да има свои правила и закони?"*, *„Възможно ли е тя да се преподава като всеки друг вид научна специалност?"*[7].

Тези статии на Йоанидис, написани в чисто просветителски дух, показват, че е назряла нуждата от разпространението на търговските знания и от тяхното преподаване в модерното гръцко училище. Авторът се обявява срещу простото чиракуване в търговската професия. Той изтъква, че най-напред трябва да се учи от книгите (учебниците), а чак след това идва редът на практиката. Комплексното търговско образование и по-пълната подготовка на търговците могат да бъдат постигнати единствено и само в рамките на цялостното културно възраждане на нацията. Йоанидис подкрепя това свое твърдение с цитат от издадения през 1817 г. гръцки учебник *„Преподаване на търговската наука"*, където е отбелязано следното: *„До днес нашата търговия се развиваше по-скоро практически, без правила, нецивилизовано и лишена от всякаква научна теория. Колкото се случваха образовани търговци-гърци, те се нареждаха в редовете на италианците, французите и германците. Сега търговците на нашия народ, който се събужда от летаргия и тръгва по пътя на своята стара слава, ще придобият едно системно образование в професията си и ще стигнат до нивото на една наука"*[8].

Гърците първи сред балканските народи се *„отварят"* за модерното търговско и счетоводно образование. Причините за това се коренят в изпреварващото стопанско развитие на гръцката нация, в предимствата, от които се ползват нейните търговци в Османската империя и в търговските центрове на съседните държави, както и в непрекъснатите търговски контакти на гърците с другите средиземноморски народи и най-вече с италианците и французите, големите новатори в търговската, търговско-правната и образователната сфера.

Именно по подобие на италианския модел и почти синхронно във времето, в по-развитите в търговско отношение гръцки острови се появяват първите учители по смятане (*„абако"*), при които още през XVI в. търговци се обучават индивидуално да водят кореспонденция и да *„държат"* тефтер. Към средата на века в гр. Хандака на о. Крит практикуват учители, които преподават смятане (*„абако"*), писане на търговска кореспонденция на латиница, най-вероятно на италиански и на френски (*„франгика"*), двустранно счетоводство (*„диплографски метод на водене на тефтер"*), попълване на товарителници и на други търговски книги. Един от тях е Евдокимос Хортадзис — учител по смятане и по *„кадерну"* (*„счетоводна книга"*). На 3 октомври 1551 г. той сключва договор, с който се ангажира да обучи ученик *„да пише франкски писма търговски и да чете дневника..."*[9].

За нуждите на търговското и счетоводното образование в гръцкото общество започва издаването на собствена учебна литература, началото на която е поставено с учебника, преживял впечатляващо дълголетие — *„Вивлион или практическа аритметика"* на Мануил Глизунис, с първо издание във Венеция през 1568 г., а с последно, 21-во по ред — през 1818 г.[10] Големият интерес към учебника на Глизунис се обяснява и с факта, че той спомага за лесното и бързо усвояване на сметководството, а от това се нуждаят както учителите, така и техните ученици. В течение на един продължителен период от време чак до края на XVIII в. гръцките търговци се образоват при частни преподаватели или посредством чиракуване при други търговци и самоподготовка чрез ползването на чужди ръководства и учебници. Системното специализирано образование обаче става неизбежна нужда за гръцкия търговец, на когото все повече се налага да усвоява правилното водене на счетоводните книги съобразно законите на държавата, в която той търгува. А гръцката диаспора започва прогресивно да се разширява на географската карта. Всички гръцки колонии из Европа се принуждават да наемат платени, добре образовани писари, които най-често са от съсловието на частните учители или на интелектуалците. С подобни функциите са и т. нар. *„канцелиериси"* (писари в гръцките общини в Мала Азия и в православните манастири), чийто длъжност изисква добро владеене на счетоводните правила. По стара традиция на *„канцелиерисите"* се е възлагало воденето на книгите и на кореспонденцията[11].

Бурното развитие на търговията и европейската търговска експанзия в Леванта подтикват гръцкия търговец към усвояването и прилагането на нови, модерни техники за водене на документацията и на първо място сред

тези иновации се нарежда двустранното счетоводство. Но за целта са нужни както нови наръчници и учебни помагала, така и едно по-качествено образование, чиито параметри все по-ясно се очертават в гръцкото общество на границата между XVIII и XIX столетия. Това е времето, белязано от истински *„бум"* в издаването на търговска литература — ръководства по двустранно счетоводство (*scrittura doppia*), търговски аритметики и търговски писмовници — все пособия, които имат приложение и в обучението. До края на XVIII в. Венеция е мястото, където предимно се издава гръцката търговска литература. В края на същия и началото на следващия век издателската дейност се пренасочва към новите центрове на голямото гръцко търговско присъствие — Виена и Триест. Авторите на тези съчинения са изявени търговци и просветни дейци. Най-именитият сред тях — Николас Пападопулос, съставил впечатляващия по замисъл и съдържание многотомен труд под заглавие *„Печелившият Хермес или търговска енциклопедия ..."* (1815-1817 г.), започва професионалната си биография като писар-секретар в Солун, а след това работи и като частен учител в Цариград[12].

Призивът, че културното развитие води до едно всеобщо разкрепостяване кара гърците да търсят пътищата за придобиване на по-високи знания в търговията. Старата система на обучение чрез чиракуване е противник на новия начин на търговия и се отхвърля. Тя е продукт на архаичната, свързаната с аграрното общество, традиционна форма на организация на търговската дейност. Търговците-чираци със своите добри практически познания, но слаба теоретична подготовка, и със своя традиционен манталитет често се превръщат в защитници на една отживяла система. Ето защо много скоро самите търговски еснафи осъзнават нуждата от промяна и започват да печатат книги, да пропагандират нов модел на обучение, който е свързан с модернизацията на практиките и на поведението в търговската професия. Именно в такъв важен момент се появява цитираната статия на Евстатиос Йоанидис *„Смирненеца"* за Търговското училище в Париж, която трябва да запознае гръцкото общество с най-авангардното в европейското търговско образование. Две години преди публикацията на Йоанидис става факт първият гръцки учебник, специално отпечатан, за да бъде използван за нуждите на търговското образование. Негов автор е Анастасиу Михаил Гедза. Заглавието на книгата, също цитирана тук, е: *„Преподаване на търговската наука"*. За прототип на учебника е използван германски образец. Отпечатан е в гръцката печатница в гр. Яш (Молдова) през 1817 г.[13]

През 1821 г. избухва гръцкото въстание, така известната на Балканите *„Гръцка завера"*, последвана от поредната руско-турска война (1828-1829 г.) и от появата на модерната гръцка държава (1830 г.). Всички тези важни политически събития *„обсебват"* вниманието на обществото, но техният успешен за гръцката национална кауза изход много скоро импулсира другите сфери на обществения живот — стопанската, просветната, културната и т.н. От самото начало на 30-те години на века датира един от първите, а може би и първият опит за създаване на специализирано гръцко търговско училище. Около 1830 г. то е открито на о. Халки. Малко са сведенията за неговата начална история, но по всичко личи, че идеята, макар и насочена към една конкретна професионална област, носи в себе си белезите на Балканското просвещение. През първата половина на XIX в. Халки се утвърждава като важно просветно средище, като учебен център, който възниква в гръцка етническа среда, но привлича вниманието и на другите народи от региона, в това число и на много българи. Поради това училищата на острова придобиват по-широко значение. Едно след друго там отварят врати гръцко търговско, богословско, *„турско държавно морско"* и *„свещеническо"* училища[14].

Търговското училище на о. Халки е създадено с щедрите пожертвования на известни и *„родолюбиви"* гръцки търговци от Цариград, главно с цел осигуряване образованието на техните деца. За добрата идея е привлечена и църквата — Патриарх Константия I (1830-1834 г.) и Светият Синод на Вселенската патриаршия дават своето одобрение за начинанието, а училището е поместено в действалия до тогава на северозападния хълм на острова манастир *„Св. Богородица"*. Манастирът датира още от XV в. и винаги е бил обект на почит от страна на висшите църковни и светски власти в Цариград — негов създател и пръв ктитор е предпоследният византийски император Йоан VIII Палеолог (1425-1448 г.). По-късно дарения за обителта правят драгоманът Панайотис Никусис (XVII в.) и представители на знатната фанариотска фамилия Ипсиланти (XVIII-XIX в.). В манастирския двор в гробница са положени тленните останки на 300 руски войни, загинали по време на руско-турската война от 1828-1829 г.[15] И веднага след последното събитие, а и въпреки вече натрупаната

впечатляваща история, Вселенската патриаршия решава да затвори манастира и да предостави неговата сграда за търговско училище — какво по-добро доказателство за назрялата нужда от такова! Главен учител и пръв директор на училището е роденият в Сливен Андон Хаджикринчев, голям просветен деец на Ранното българско възраждане, създател на едни от първите елино-български училища. Не са известни подробности за програмата на учебното заведение, но се знае, че в него е било широко застъпено така необходимото в модерната търговска професия чуждоезиково обучение. Освен гръцки език се изучават английски, френски, италиански и турски езици. Училището просъществува до началото на XX век (със сигурност до 1910 г., а вероятно и след това), като щедрото дарителство на цариградските гръцки търговци продължава да съпътства неговата дейност. То се управлява от ежегодно избираемо настоятелство (*„ефория"*), в което на търговците принадлежат водещите позиции и инициативност. С техни средства се обновява и разширява сградният фонд на учебното заведение. Сред заслужилите директори на Търговското училище на о. Халки, редом с вече споменатия Андон Хаджикринчев, трябва да бъде откроен и архимандрит Маджараки, родом от о. Кефалония, който по-късно достига до епископски сан[16].

Пряко свързан с гръцкото търговско образование и с разпространението на търговските знания през епохата е въпросът за *„чистотата"* на езика и на търговската терминология — въпрос, който при гърците се разгаря най-рано, бързо придобива класически за региона очертания, а след това се повтаря по вече познатия сценарий и сред другите балкански народи, включително и у нас. До края на XVIII в. в гръцкото търговско съсловие и образование се следва практиката, която е най-добре представена и аргументирана в книгата на Спиридон Милиас *„Писмовник полезен в обучението на младежите, които се занимават с учение и с търговия"*, издадена във Венеция през 1757 г. В *„Писмовника"* си Милиас отбелязва следното: *„В търговските писма вече никой не трябва да недоволства, че пишещият използва думи от друг език и по-точно италиански, като: нареждане, марка, нота, полица, джиро и други подобни, тъй като търговецът е длъжен да пише с онези термини, които са по-популярни и се разбират от всички. Когато у нас беше царство, всички други народи искаха да говорят за проблемите на търговията с онези думи, които бяха определени у нас да се изясняват нещата"*[17].

Аргументът на Милиас, че гърците трябва да използват чуждата търговска терминология, понеже са изгубили своя суверенитет (по-точно е да се каже, че това се налага поради изпреварващото стопанско развитие на италианци и французи — народите, които вече са създали тези търговски понятия), се споделя и в следващите гръцки издания чак до началото на XIX в. В някои от тях за улеснение се прилагат речници на чуждите термини.

Промяната настъпва едва през второто десетилетие на новия век. Нарастващото национално самосъзнание и историческите претенции за непосредствената връзка на модерния гръцки език с античния водят до избора на пуризма — движението за чистота на собствения език. Пръв Николас Пападопулос (1815 г.) е категоричен за нуждата от чистота на езика и вярва, че неговата *„Търговска енциклопедия"* ще помогне да се въведе терминологията, която гръцкият търговец ще може най-лесно да ползва. И учебникът *„Преподаване на търговската наука"* (Яш, 1817 г.) поддържа по проблема на терминологията тенденцията към нейното *„погърчване"*. Движението на пуристите в гръцката търговска литература и образование се подкрепя от крупните търговци на нацията. Пак по същото онова време тези опити са аналогични на идеите на гръцките просветители и в други области на познанието. От втората половина на XIX в. в гръцкото общество надделява мнението, че използването на чуждата търговска терминология трябва окончателно да се преустанови, понеже е срам за гръцкия език да има нужда от понятия, дошли от европейските езици — същите, които той е обогатявал в миналото[18].

Гърците първи трасират пътя на модерното търговско образование на Балканите. От тях се влияят другите народи в региона, без обаче да повтарят изцяло вече познатото. Такъв е случаят с османците (турците), които също не остават чужди на това образование, но го развиват в един по-късен период и в един по-различен формат.

Подобно на всеки един образователен модел, и в османския учебникарската литература съставлява основен ресурс на знанията. За развитието на търговското и счетоводното познание от важно значение са турските учебници по аритметика, диплография и география. Авторите на учебниците по математика подчертават старите традиции на тази наука в османското

общество: *„... още първите владетели са започвали образованието си с математиката, а едва след това е дошъл редът на изучаването на теологията. Ползите от аритметиката се изразяват във воденето на търговските операции. От нея не бива да страни никой — било то султан или везир, важен или обикновен човек, учен или неук, занаятчия или търговец. Относно нейните ползи се срещат и стихове в Свещения Коран: После [рабите] ще бъдат върнати на Аллах, техният истински Господар. Единствен Той отсъжда. Той най-бързо прави равносметка. (сура 6, стих 62)"*[19]. С нескрита гордост е посочено, че османците в Истанбул притежават изключително задълбочени математически знания: *„... те могат да сметнат за кратко време сметка на стойност 20.10^6 гроша и то само върху една нищо и никаква хартийка. Ако европейците се поучат от някоя кратка арабска или турска книжка по този въпрос, това ще се отрази благоприятно на счетоводството им"*[20].

Търговското образование в турското общество може най-точно да бъде представено единствено и само на фона на общите образователни тенденции в Турция през XVIII и XIX в.[21]

Почти от самото начало на своето съществуване Османската империя изгражда *„класически"* модел на силно централизирано и бюрократично управление, за нуждите на което работи внушителен чиновнически апарат. От най-старо време обучението на чиновничеството се извършва посредством чиракуване. От *„Закона"* за финансовото устройство на империята от 1567-1568 г. става видно, че през XVI в. при воденето на сметководните дела в османската канцелария се използват чираци[22]. Като чираци (*şakirdler*) постъпват синове на чиновници или покровителствани от влиятелни управници младежи. Те изучават правопис, краснопис, стилистика и аритметика, а след края на практическото си обучение получават своето първо назначение като помощници (*halifeler*). Тази практика се превръща в традиция, просъществувала векове. Същият подход за набиране и обучение на административните кадри в страната се прилага чак до XVIII и началото на XIX в.[23] Това води до утвърждаване на приемственост и дори на потомственост в османската административна сфера.

Големите промени в османското образование настъпват в края на XVIII и началото на XIX в., когато по френски модел и подражание в империята се създават първите специализирани училища, включващи все повече светски дисциплини и обърнати към практиката — военното дело, занаятите, търговията. През 1775 г. се открива Военноморско училище, през 1795 г. — Военноинженерно училище. В тях преподават френски офицери и изтъкнати местни улеми, добре владеещи математическите науки. През 1827 г. от Турция за обучение във Франция е изпратена първата група ученици, а до 1839 г. техният брой достига 150[24]. Това са хората, които донасят в Османската империя полъха на модерното френско образование. Някои от тях много скоро се утвърждават като водещи фигури, като *„архитекти"* на Танзимата.

През 1838 г. в Цариград е създаден Висш юридически съвет (*„Съвет за общополезни дела"*) — институцията, чиято дейност бележи началото на Танзимата, на опитите за реформиране на Османската империя в европейски дух и по европейски образец. Френският посланик в турската столица Барашен е най-вероятният инициатор за създаването на структурата, а първият й председател е известният с профренските си симпатии ревностен реформатор Мустафа Решид паша. В Съвета се разглеждат въпроси на селското стопанство, търговията, промишлеността, благоустрояването и образованието. За неговото изграждане и дейност е използван моделът на аналогична френска институция. Съветът работи под надзора на Министерството на външните работи и продължава да функционира през 40-те години на XIX в.[25]

С началото на Танзимата промените в османското образование по посока на неговото професионализиране стават все по-осезаеми. Приоритетните области са военното дело, администрацията, подготовката на педагогически кадри, стопанската сфера и комуникациите. През 1847 г. е основано Земеделско училище, през 1848 г. — Занаятчийско училище, а през 1860 г. — Телеграфическо училище. Обучението в тях се води на френски език, но липсата на ученици, които владеят този език, е причината, поради която те биват скоро закрити. По инициатива на Мидхат паша, валия на Дунавския вилает през 60-те години на XIX в., а покъсно и велик везир, се откриват занаятчийски училища за сираци (*islahhane*) — в Ниш през 1861 г., в Русе през 1865 г. и в София[26].

Като постоянно присъстващ в учебните програми на новосъздадените османски специализирани училища се налага предметът *„водене на тефтер (дефтер)"* — много полезен за всяка една от посочените тук сфери на познанието и на практиката. През 1847 г. в Цариград е открито Педагогическо училище, в програмата на което от

1866 г. влизат следните задължителни дисциплини: търговски науки, история, география, водене на тефтер, френски и немски езици. Програмата на учебното заведение е изготвена по настояване и с активното участие на Мидхат паша[27].

През 1859 г. в столицата отваря врати Училище за административни кадри. Още от самото начало в него се застъпва и преподаване на икономически знания, какъвто е предметът *„стопанска политика"*. По-късно учебната програма се доразвива и от края на 60-те и началото на 70-те години в двата класа на училището се изучават: търговско право, водене на тефтер, полични операции (в първи клас); стопанска политика, наука за придобиване на богатство (във втори клас). Училището просъществува в един дълъг период от време, като и при управлението на султан Абдул Хамид II (1876-1909 г.) в него продължава да се преподава търговската и търговско-правната материя: търговско право, комисионерство, търговска география и пр.[28]

През 1870 г. в Цариград е създадено Училище за учителки, а през 1875 г. — Училище за административни военни кадри. Както обучаваните девойки в първото, така и курсантите във второто изучават дисциплината *„водене на тефтер"*[29].

Под влиянието на френското образователно законодателство през 1869 г. в Османската империя е приет и обнародван Закон за образованието[30]. Законът окончателно определя структурата на османската образователна система, включваща три степени (основна, средна и висша) и пет типа училища: екеян (за деца), рюшдие (за момчета и девойки), идадие (*„приготовително"*), лицей (*„султание"*) и висши учебни заведения[31]. Съгласно закона (в българския възрожденски периодичен печат той е публикуван под заглавието: *„Устав за общенародното просвещение"*) в градовете с най-малко 500 домакинства трябва да се открият рюшдиета, създадени отделно за мюсюлмани и за немюсюлмани. През 1875 г. в Османската империя съществуват 386 училища от този тип[32]. Сред учебните дисциплини в четиригодишния курс на обучение в тези училища са посочени: съчинение, правописание и писмописание, аритметика, диплография (двустранно счетоводство), география, всеобща история, отоманска история, местни езици и др. В рюшдиетата в *„търговските градове"* през четвъртата година желаещите могат да учат и френски език (чл. 23 на закона). В девическите училища от същата степен се изучава: съчинение и писмописание, аритметика и диплография, *„домашна икономия"*, кратка история и география и др. (чл. 29)[33].

„Приготовителните" училища са от втората степен. Предвиждат се за градове и села, в които *„има повече от 1000 къщи"*. Курсът им на обучение е 3 години, а сред преподаваните в тях дисциплини се срещат: аритметика и диплография, отоманско законодателство, наука за богатството, география, алгебра и др. (чл. 38). Надграждат ги лицеите (*„султание"*), в които се изучават: писмописание и съчинение на турски и на френски език, наука за богатството и пр. (чл. 46)[34].

Третата степен на образователната система, съгласно закона, включва висшите училища, които към датата на неговото обнародване правят едва плахи опити за съществуване в страната или дори са само в проект. Става дума за *„Императорския университет"* и за предназначените за подготовка на учителски кадри *„Нормално мъжко училище"* и *„Женско нормално училище"*. В програмите на педагогическите училища задължително присъстват икономическите предмети диплография (винаги редом с аритметиката!) и *„политическа економия"*, а така също и осигуряващите по-широка подготовка и култура дисциплини: *„отомански кодекс"*, право, отоманска история и география, френски език и пр. В Юридическия факултет на университета, един от трите основни факултета на учебното заведение, се изучават: *„френски граждански устав"*, търговско и морско право, *„политическа економия"* и пр.[35]

Законът от 1869 г. съдържа идеите и принципите на модерното образование и е израз на голямото желание на някои управляващи среди в османската столица да покажат на Европа, че и в Леванта е възможно да се развива научно професионално обучение. Но уви, тази възможност остава по-скоро на книга и само отчасти получава реализация в действителността. Въпреки че Високата порта ясно съзнава нуждата от промени в училището като един от правилните пътища за изход от финансовата криза, за подобряване състоянието на населението, за стимулиране на търговията и на производството, то залегналите в закона учебни институции трудно се налагат в практиката. Показателна е съдбата на *„Императорския университет"*, първото турско висше училище. Неговото начало е съпътствано с проблеми по намиране в Цариград на подходяща за целта сграда. И след като най-накрая такава е осигурена, през м. януари 1863 г. започват открити за външно посещение вечерни лекции. Лекторите, османски интелек-

туалци с различно образование, представят теми от областта на физиката, химията, биологията и историята. В този свой първоначален формат университетът просъществува до м. септември 1865 г., когато един от големите пожари в столицата изпепелява сградата му. До 1869 г. лекциите не са подновени. Възстановени са едва през м. февруари 1870 г., но към края на 1872 г. обучението в него отново спира, този път окончателно[36]. В университетската учебна програма от 1870 г. са включени дисциплините: *„водене на тефтер"* (два пъти седмично), география, наука за богатството и др.[37]

През 1882 г. в Цариград е създадено първото специализирано турско търговско училище. То просъществува чак до Кемалистката революция в края на Първата световна война, но дейността му е на приливи и отливи — в някои години прием не се осъществява. Въпреки това програмата му съдържа амбициозни цели и търпи доразвитие в годините. В началния период тя включва дисциплините: турски език, френски език, краснопис, математика във всичките й дялове, география, статистика, история, естествена история (биология), търговско право (*„правилниците за сухопътна и морска търговия"*, които се изучават наизуст!), търговските договори и митническите разпоредби на Османската империя, диплография и търговско счетоводство, търговия с недвижими имоти[38].

През м. ноември 1894 г. е въведен нов *„Правилник"* на училището, който доразвива учебната програма и я обогатява с нови предмети. Курсът на обучение става три години. През първата година се учи: стилистика и краснопис на френски език, турски език, география на търговията и промишлеността, търговски сметки (увод в счетоводството), просто счетоводство, двустранно счетоводство, търговска кореспонденция на турски език, търговска история, практически занятия по минералология, геология, химия и по естествените науки във връзка с търговията и промишлеността. Във втората година са включени профилирани знания, основно по счетоводство и по финанси. Тогава се изучават следните дисциплини: френски език — стилистика и превод от турски на френски, обща диплография, диплография на банките и на фирмите, османски търговски закон, *„законите за сухопътната търговия"*, търговия с облигации и бонове. Последната дисциплина се изучава на френски език и е своего рода преход и подготовка за третата година, когато обучението по всички предмети се из-

вършва на френски език. В третия курс акцентът е поставен на търговско-правните, общотеоретичните и приложните знания и умения: търговска кореспонденция на френски език, железопътен транспорт, морски и промишлени съоръжения, борси и застрахователно дело, внос и износ на Османската империя, морско търговско право, търговия с облигации и бонове, икономика, приложно търговско счетоводство. Обучението завършва със задължителен стаж в търговска кантора, провеждан на френски и на турски езици[39].

В заключение се налага изводът, че ако гърците поставят началото и дават пример за модерно търговско и счетоводно образование на Балканите и в Леванта, то на другия полюс остават турците (османците), които по стечение на обстоятелствата последни се откриват за тези нововъведения в учебната сфера. Редом с различията обаче има и много общо между споменатите два полюса: на първо място това е силното влияние, което те изпитват от страна на френския културен и образователен модел, останал доминиращ в Европа през целия XIX в., и на второ място това е тяхното въздействие, което осезаемо се усеща (макар и по различно време) от останалите балкански народи — влиянието на гърците се обяснява с отстояваните от тях в региона водещи стопански и културно-политически позиции, а това на турците — с имперския характер и амбициите на новоизгражданата османска образователна система. Под влиянието на двата модела (но не с еднаква сила!) попада и българското модерно търговско образование през XIX в., което обаче има и свой специфичен път на развитие. На неговото зараждане и първи стъпки през епохата на Българското Възраждане ще се спра в следващата статия на настоящата рубрика.

БЕЛЕЖКИ

1. Åñìçò ü ëïãáëïò, Ôïìïò È, 1819, ÁèÞíá, 1990, ó. 10-12.

2. Данова, Н., А. Христакудис. История на Нова Гърция. „Абагар пъблишинг", С., 2003, с. 85-86.

3. Русев, И. Търговското и счетоводното образование в зората на Новото време. Европейските модели: Англия, Шотландия, Германия, Франция. — сп. „Счетоводна политика", 2007, № 3-4.

4. Åñìçò ü ëïãáëïò, Ôïìïò È, 1819, ÁèÞíá, 1990, ó. 12-22.

5. В статията на Евс. Йоанидис някои от имената са изписани с латиница, а други — в гръцки превод, което предполага и известна неточност в тяхното транскрибиране.

6. Frijhoff, W. La formation des négociants de la République hollandaise. – in : Cultures et formations négociantes dans l'Europe moderne. Sous la direction de Franco Angiolini et Daniel Roche. Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, P., 1995, p. 195-196.

7. Åñìçò ü ëïãáëïò, Ôïìïò È, 1819, ÁèÞíá, 1990, ó. 22-27.

8. Ibidem, ó. 25.

9. Σκλαβενιτης, Τ. Ε. Ôá åìðïñéêá åã÷åéñéäéá ôçò Âåíåôïßçáôéáò και Ôïõñêïêñáôéáò êáé ç åìðïñéêç ãåêôêëïðáéäåéá ôïõ Íéêïëáïõ Ðáðáäïðïëïõ. ÁèÞíá, 1991 [1990], ó. 11-12.

10. Ibidem, ó. 16-19.

11. Ibidem, ó. 33.

12. Най-подробно на всички тези въпроси се спирам в друга статия от настоящата рубрика: Русев, И. Балканските модели на търговските, търговско-правните и счетоводните знания на българина-възрожденец. Гръцкото влияние. — сп. „Счетоводна политика", 2006, № 9-10, с. 45-62.

13. Σκλαβενιτης, Τ. Ε. Ôá åìðïñéêá åã÷åéñéäéá ... , ó. 149-154.

14. Балабанов, М. Българска колония в един остров. – Периодическо списание, Г. LXXI (1910), № 5-6, с. 313-372.

15. Пак там, с. 317-319.

16. Пак там, с. 319, 324-325.

17. Ibidem, ó. 51.

18. Sklavénitis, Tr. E. Les manuels de commerce parus pendant l'occupation vénitienne et l'occupation turque.- in: Actes du IIe colloque international d'histoire. Economies méditerranéennes: équilibres et intercommunications XIIIe-XIXe siècles. T. III, Athènes, 1986, p. 176.

19. Izgi, C. Osmanlı Medreselerinde Ilim.Istanbul, 1997, p. 191; Свещен Коран. Превод Цв. Теофанов, С., 1997.

20. Izgi, C. Op. cit., p. 200.

21. Тук се позовавам на сведения от дисертационен труд, чиято защита е предстояща: Добрева, М. Османски общообразователни училища в Дунавския вилает. Докторска дисертация. (Ръкопис). За възможността да ползвам ръкописа изказвам своите благодарности на авторката.

22. Akgündüz, A. Osmanlı Kanunnameleri. Istanbul, 1992, C. IV, s. 594. Цитирам го по: Добрева, М. Османски общообразователни училища ....

23. Findley, C. V. Ottoman Civil Officialdom. A Social History. Princeton, 1991, p. 50, 64-66. Цитирам го по: Добрева, М. Османски общообразователни училища ....

24. Люис, Б. Възникване на съвременна Турция. С., 2003, с. 24-25, 41.

25. Генчев, Н. Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, с. 43; История на България. Т. V, С. 1985, с. 233-234; Shaw, St., E. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Cambridge, 1987, V. II, p. 37.

26. Добрева, М. Османски общообразователни училища .... Виж цитираната там литература.

27. Ergin, O. Türkiye Maarif Tarihi. Istanbul Mektepleri ve Ilim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayisiyle. Cild: 3-4, Istanbul, 1977, p. 576.

28. Ibidem, p. 599-600, 604.

29. Ibidem, p. 668-669, 714.

30. Инициативата за съставянето на този закон принадлежи на френския министър на образованието В. Дюри. През февруари 1867 г. той изготвя предложения за подобряване на османското училище съобразно посланията на Хатишерифа. През март 1868 г. е съставена комисия, начело с турския министър на образованието Сафет паша, която изготвя проект, основан на Френския закон за образованието. Конкретен повод за френската намеса и за направените от В. Дюри предложения се явява сложната политическа обстановка в региона през 1866 — 1869 г., най-вече избухналото през май 1866 г. въстание на остров Крит и международният отзвук, който то предизвиква. По-подробно в: Добрева, М. Османски общообразователни училища .... Виж цитираната там литература.

31. в-к „Право", Год. IV, бр. 25 от 16 авг. 1869 г.

32. в-к „Век", Год. II, бр. 124 от 7 юни 1875 г.

33. в-к „Право", Год. IV, бр. 27 от 30 авг. 1869 г.

34. в-к „Право", Год. IV, бр. 28 от 6 септ. 1869 г.

35. в-к „Право", Год. IV, бр. 29 от 18 септ. 1869, бр. 30 от 20 септ. 1869 г., бр. 31 от 27 септ. 1869, бр. 32 от 4 окт. 1869 г.

36. Ihsanoğlu, E. Tanzimat Döneminde Istanbul'da Darülfünün Kurma Teşebbüsleri. – In: 150 Yılında Tanzimat, Haz: H. D. Yıldız, Ankara, 1992, p. 397-439. Цитирам по: Добрева, М. Османски общообразователни училища ....

37. Ergin, O. Türkiye Maarif Tarihi... , p. 558.

38. Ibidem, p. 1140.

39. Ibidem, p. 1143.